

Pisma iz Zagreba.

Piše Josip Starè.

XXXI.

Ne pomnim, da bi bila spomlad o sv. Jožefu že kdaj tako probujena, kakor je letos. Včera sem se izprehajal po zagrebških goricaх ter se čudil, kako so po vinogradih marelice in črešnje že v polnem cvetju. Vse že poganja, grmičje zeleni, a pod njim diše vijolice in silijo na dan rumene trobentice, marjetice in druge cvetlice. Lahko bi Ti lep šopek nabral za vezilo k Tvojemu godu, ko bi bil tu.« Tako mi je pred petnajstimi leti pisal Matija Valjavec, a danes, ko bi se prav tako, kakor takrat mogel veseliti prelepega pomladanskega dneva, njegovo oko ne gleda več nežnih cvetic, njegovo uho ne sluša več drobnega ptičjega žvrgolenja, ampak mrtev leži v krsti, ki smo jo za zmeraj položili v hladen grob.

Matija Valjavec Kračmanov, rojen dne 17. svečana l. 1831., spada med tiste može, katere smo nekda v mladih dijaških letih šteli med narodne prvake ter jih vselej omenjali z nekim vzvišenim spoštovanjem: »Zakaj tak učenjak ne služi doma!« je bridko vzdihnil rodoljub; in ko so se »Novice« jele potezati za slovenske srednje šole ter so prinesle popis vseh slovenskih profesorjev, ki so bili nameščeni po nemških in hrvaških gimnazijah in realkah, so razodevali rodoljubi željo, da bi se najprej starejši zaslužni može, kakor Valjavec in Žepič, imeli pozvati v domovino. Ta želja se ni izpolnila. Žepič je sicer prišel v Novo mesto, ali kakor se je tisti golob, ki ga je Noe izpustil, kmalu povrnil v ladjo, ker zunaj še ni bil ugoden čas, tako se je tudi Žepič zopet vrnil na Hrvaško, kjer je bil s svojim tovarišem Valjavcem našel drugo domovino, ter v njej legel k večnemu počitku. O ravnokar umrlem Matiju Valjavcu je profesor Levec v Knezovi knjižnici lani priobčil tako resničen životopis in tako dobro oceno njegovega literarnega in znanstvenega delovanja, da si boljšega spisa o njem ne moremo želeti. Tu in tam se bo še našla kaka karakteristična črtica iz njegovega življenja, ali ta bo le potrdila, kar je v omenjeni knjižici povedano.

Valjavec je bil original, toda original v najboljšem pomenu te besede. Če se je človek prvikrat sešel z njim, zlasti v njegovih mlajših letih, je kar ostrmel in ga debelo gledal; toda dalje ko ga je gledal

in poslušal, bolj se mu je čudil; hote ali nehote ga je moral spoštovati in ohranil ga je v dobrem spominu za vse žive dni. — Usoda me je zanesla v službo na gimnazijo varaždinsko. Bila je nedelja, a vendar me je pot peljala naravnost v gimnazijsko poslopje, da se seznanim z novimi tovariši. V zbornici je bilo nekoliko mlajših profesorjev, samo vrlih mož, a Valjavca ni bilo med njimi. V tem se odpro vrata, in v sobo stopi mož velike in krepke postave. Človek bi bil v njem slutil tega in onega, a o Valjavcu smo si v svoji domišljiji iz mladih let napravili čisto drugačno podobo. In vendar je bil on. Srce mi je od veselja igralo, ko sem stal pred njim, ki sem ga že toliko let spoštoval in ljubil, ter ga smel zdaj kot službenega tovariša pozdraviti in mu stisniti roko. Valjavec, kakor da bi mu bila beseda zastala v grlu, se je vedel nekako čudno in tuje. V tem se oglasi drugi tovariš, po rodu Čeh, in sproži misel, da bi šli skupaj malo na izprehod, da nam pokaže mesto in, kar je imenitnega v njem. Peljal nas je v pivarnico in naročil vsakemu kozarec svežega piva. Trknili smo »dobrodošlico«, in Valjavec mi je takoj ponudil »bratovščino«, me poljubil in rekel, da on ne more prijatelja »vikati«. Zdaj šele se mu je razvozlal jezik, in navdušeno smo se menili o samih literarnih in narodnih vprašanjih. — Valjavec je bil presrečen, če je kdo prišel iz Ljubljane in mu poročal o narodnem slovenskem razvoju, kakor ga človek iz samih časopisov ne more prav presoditi. Rodoljubna zavest in goreča ljubezen do slovenskega naroda naju je čim dalje tem bolj vezala drugega na drugega, in le smrt je pretrgala to plemenito vez.

Pri literarnem delovanju mi je bil Valjavec od prvega trenutka najinega pobratimstva najboljši svetovalec v vseh jezikoslovnih vprašanjih, bodi si strogo znanstvenih, bodi si prosto narodnih. Njegova beseda mi je mnogo veljala, in on ni zadnji, katerega imam zahvaliti, ako sem s svojim pisateljevanjem vsaj nekoliko dosegel tisti smoter, ki sem ga vedno imel pred očmi.

Takoj prvi četrtek potem, ko sva se seznanila, je Valjavec prišel k meni na dom in rekel: »Dragi prijatelj, zadnjič si mi pravil, da imaš moje pesmi. Daj, pokaži mi jih za trenotek. Leta in leta jih že nisem imel v rokah; kajti edini izvod sem bil posodil nekomu, ki mi ga nikdar ni vrnil.« Mirno vzame zvezek in jame prebirati svoje pesmi kakor kaj čisto novega. Včasih se je zasmel, povedal ob kratkem, kako je kaka pesem nastala, potem pa se je zopet zamislil in se čudil rekoč: »Kaj sem si neki mislil, ko sem to pesmico zlagal!« —

Za večjo družbo Valjavec ni bil; če si bil pa sam z njim, ti je odkril svoje srce, in videl si mu na dno plemenite njegove duše. Čutil je idealno, pesniško, in gotovo bi se bil v drugih gmotnih razmerah drugače razvil. Dasi je z bistrim svojim umom koristno obdeloval tudi znanstveno polje, bi bil še veliko raje po leposlovnih gredicah cvetlice sadil. Za prirodne krasote je imel posebno mehko srce in vrlo oko. Zato si je izvolil lepo ženko ter jo z ognjem prve ljubezni negoval do zadnjega diha.

Izprehajal se je najraje po prijaznih gričih zagrebške okolice, opazoval prirodo ter posedal na prelepi točki v vinogradu pred dvorcem rojaka in prijatelja Vidrića, in od ondod se je naslajal s pogledom po široki Posavini.

Za etiketo, za prigodne posete in za podobne konvencionalne navade ni bil; rekal je: »Uglajeno vedenje je lepa in potrebna stvar, toda je težka človeku, ki ni gosposkih roditeljev sin in se v tem ni vadil od otroških let.« Ene etikete pa se je le držal: za god mi je točno in slovesno sam osobno hodil čestitat. Sicer pa je prihajal, kadar mu je bilo treba izvestila za kako literarno vprašanje ali kar je s tem bilo v zvezi. Tako je zadnjikrat, nekoliko tednov pred smrtjo, prišel s prvim zvezkom Tavčarjevih zbranih spisov ter se posvetoval zastran priporočila v »Viencu«. Pri takšnih prilikah je pogovor rad navedel na to in ono; kajti Valjavec se je za vsaki najmanjši pojav v razvoju slovenskega naroda na vso moč zanimal. — O narodnem razporu je milo sodil; trdil je, da bo tudi to imelo nazadnje svoje dobre nasledke; vsaj ni mogoče, da bi vsi ljudje bili enih misli; življenje je boj, zato si živečega naroda ne moremo misliti brez boja in brez stranke. — Jako so ga veselila poročila o slovenskem gledališču, in ničesar ni bolj želel, nego da bi videl slovensko predstavo v ljubljanskem gledališču. Zanimanje za gledališče je obudil v njem Shakespeare, ki ga je že na gimnaziji kot učenec prav pridno prebiral, pa ga tudi v starejših letih rad čital, kadar je utegnil. — Kadar smo se menili o novem narodnem življenju, je rad povedal kakšno iz polupreteklih časov, ko so se še celo narodni razumniki večkrat opotekali v jezikovih vprašanjih. Tako je na ljubljanski gimnaziji profesor Martinak nekega dne v šoli ocenjeval slovenske pismene izdelke dijakov ter je Valjavca vprašal: »Warum haben sie hier geschrieben „ostati“, hier aber „vstati“?« — »Ganz natürlich; denn „ostati“ heisst „bleiben“, „vstati“ aber „aufstehen“,« mu je odgovoril Valjavec. Martinak ga je debelo pogledal, se zamislil, potem pa zategnjeno rekel: »gut« — in vse je bilo v redu. —

Že več let se je Valjavec pripravljaj, da pojde v Ljubljano, ali vselej so ga rodbinske, skrbi zadržale doma. »Letos pojdem pa za gotovo,« je rekel to zimo; »otroke sem preskrbel, in tudi bolezen mi ne bo delala ovir. Toda skupaj pojdeva, da me boš seznanil s sedanjimi možmi, katerih nič ne poznam.« Ni mu bilo usojeno, da bi bil še enkrat stopil na domača tla; da bi videl prerojeno narodno Ljubljano ter razne narodne naprave in kulturne zavode. Že pred kakimi dvajsetimi leti je jel bolehati v želodcu; dokler je bil še čas za to, se ni mnogo zmenil ter se nikdar ni do dobrega izlečil; med tem je katar postal kroničen, in naposled se je iz katara izlegel rak, ki ga je mučil več let, in le krepko svojo konstitucijo je imel zahvaliti, da ni že prej umrl. Zadnji čas se je mnogo trudil njegov sin zdravnik, da bi dobrega očeta rešil prerane smrti; ali že je bilo prepozno; vendar pa mu je olajšal trpljenje ter mu vsaj nekoliko podaljšal življenje. Kadar koli so mu sporočili, da je očetu slabo, vselej se je kar s prvim vlakom pripeljal v Zagreb ter se po dnevi in po noči z vsem svojim znanjem boril z »belo ženo«, ki se ni več genila od očetove postelje.

Nekega dne prihiti za menoj in mi s solznimi očmi razodene grozno resnico, da oče umira. Še enkrat sem želel videti vernega prijatelja; toda Matija je skoraj nezaveden ležal; ni bilo čuti utripa, niti udarcev srca. Tiho sem se poslovil, a drugo jutro sem prišel zopet, da čujem, kako je umrl. Toda odleglo mu je bilo; še je živel in mi podal roko. Sin je bil celo noč prebedel pri njem, mu storil nad petdeset injekcij in ga nazadnje nekoliko okrepčal z madeircem. — Valjavec je bil silno trezen mož, vodopivec; ne zdravniki, ne prijatelji ga nismo mogli pregovoriti, da bi se privadil vinu, ki bi bilo bolnemu želodcu gotovo dobro delo. Pa vse zastonj; ostal je do smrti vodopivec. Ko ga je na smrtni postelji madeirc nekoliko okrepil, je bridko vzdihnil: »Oh, zakaj nisem v življenju vina pil!« —

Drugi dan potem, ko ga je najstarejši sin otel smrti, je najmlajši sin kadet s prav dobrim uspehom prebil izkušnjo za aktivnega častnika. Doživel je Valjavec torej še to veselje, da je preskrbel vse sinove, za katere se je tolikanj trudil, da bi jih lepo odgojil za poštene in koristne ude človeštva, naroda in države. — Valjavec je z vsem srcem bil vdan rodu svojemu, in ne le za otroke svoje, tudi za sestro, brata in mater je skrbel. Dasi je nekdanj profsorska plača bila dosti pičla, je povabil svojo mater, naj tudi ona pride k njemu v Varaždin. Pisal ji je, da pride do Ljubljane po-njo, ter ji naročil, naj ga ob določeni uri čaka pod križem nad stopnicami pred frančiškanskim samostanom. On je po noči pripotoval in, prišedši v Ljub-

ljano, je pod rečenim križem našel mater, čepečo s culico, in takoj se je z njo zopet odpeljal v Varaždin, kjer so v lepi slogi skupaj živeli. Le nekaj stari kranjski materi ni bilo po volji, a to so bila krstna imena vnukov. Ko se je torej rodil zadnji deček, je prosila stara mati, naj ga krste na ime takšnega svetnika, ki ga ona pozna. In zgodilo se je po njeni želji; dali so mu ime Karol in ga klicali za Dragutina.

Takšnih dogodkov sem se spominjal, ko se je po oni grozni noči tri dni zaporedomaboljšalo Valjavčevo telesno stanje. V tem zavihra s palače jugoslovanske akademije črna zastava. Dasi sem slutil, kaj pomeni, vendar sem povprašal, kdo da je umrl. »Neki profesor,« odgovori postrešček. —

Dne 15. sušca 1897. l. je torej Valjavec umrl. Kar je v Zagrebu učenega in šolskega razumništva, vse je iskreno z največjim sočutjem obžalovalo prerano smrt hrvaškega in slovenskega učenjaka; drugi svet pa itak ni vedel za skromnega moža, ki se v javnosti nikdar ni kazal in šepiril. Z dostojno sijajnostjo smo ga spremili k pokoju. Pogreba so se udeležili učenci vseh srednjih šol zagrebških, in njim so se pridružili mnogi vseučiliščniki, nekdanji njegovi učenci, in mnogo ugledne gospode. Za krsto je stopala žalujoča rodbina, za njo pa udje jugoslovanske akademije in zastopniki »Slovenske Matice«, ki mu je tudi darovala prelep venec. Nismo se razšli na koncu mesta, kakor je sicer navada, ampak spremili smo ga ven do hladnega groba, a tu se je vseučiliški profesor dr. Avgust Musić zadnjikrat poslovil od predragega nam rojaka ter v kratkem, jedrnatem govoru ocenil zaslužno njegovo življenje. Govoril je blizu tako-le:

»V tem trenutku, nepozabni moj Matija, mi uhajajo misli v tiste čase, ko sem učenec hlastno prebiral tvoje narodne balade slovenske ter pripovedke slovenske in hrvaškokajkavske; hite mi misli v tiste čase, ko sem te prvikrat poslušal, kako si v jugoslovanski akademiji razlagal pravila o naglasu slovenskem in hrvaškokajkavskem, ter v tiste čase, ko sem mlajši tvoj tovariš v učiteljskem zboru gimnazije zagrebške tolikokrat imel priliko, da se prepričam o plemenitosti cellega tvojega bitja. Toda te misli se mi žalostne vračajo; kajti obstati jim je pred odprtim tvojim grobom, okoli katerega smo se z žalujočo tvojo rodbino, kateri si bil na vso moč skrben oče, zbrali tovariši tvoji, udje jugoslovanske akademije, kateri si posvetil najplemenitejše sile najboljših svojih let; kateri si bil ne le izmed najdelavnejših udov, ampak si ji bil tudi marljiv tajnik in zaslužen knjižničar. Pred odprtim tvojim grobom so se zbrali tudi tovariši tvoji, profesorji gimnazijski,

katerim si bil vsekdar vzor kolegijalnosti in uslužnosti; zbrali so se nekdanji tvoji učenci iz gimnazije varaždinske in zagrebške, katerim si kazal ne samo pot napredka, ampak tudi pót človeške vrline in poštenja; zbrali so se prijatelji in znanci tvoji, ki so te ljubili in spoštovali kot iskrenega prijatelja ter človeka čiste duše in zlatega poštenja — tu smo vsi, da se še enkrat poklonimo tistim tvojim lastnostim, ki smo jih za življenja na tebi cenili; da te še enkrat zahvalimo za to, kar si nam bil za življenja, in da se od tebe poslovimo — oh, za veke!

Kdo bi mogel dostojno oceniti tisto tvojo res brezkončno ljubezen in skrb za rodbino svojo; kdo bi mogel naštetati vse tiste krasne in plemenite lastnosti, po katerih si postal pravi človek in poštenjak od nog do glave! Književno tvoje delovanje je bilo mnogovrstno, kakor malokoga. Bil si gramatik, dialektolog, akcentolog, leksikograf, izdajatelj književnih starin, a v mladih letih si bil tudi pesnik in predstavljalec. Toda kot pravega korenjaka narodnega so te najbolj zanimale narodne umotvorine slovenske in hrvaškokajkavske, za katere si imel nenavadno razumevanje, in katere si poznal, kakor nihče drugi. Ti si bil kakor rojen za to, da bodeš drugi Vuk, Vuk slovenski in hrvaškokajkavski. Vzpričo tolikanj prostranega književnega delovanja tvojega ostane tvoje ime na častnem mestu zaznamovano v književnosti slovenski in hrvaški; in prav zato ti veleumniki obeh bratovskih narodov združeni polagajo na grob skupni venec hvaležnosti. Po tem svojem vsestransko vrlem življenju, po svojem plodovitem in uspešnem delovanju lahko ta svet mirno ostavljaš v svesti si, da si izpolnil svoje dolžnosti do rodbine svoje, do domovine svoje slovenske in hrvaške in do človeštva sploh. Izročujoč ti naposled kot rojen sin Slovenije zadnji njen pozdrav ter željo njeno, da ti bodi lahka zemljica posestrime njene Hrvaške, ki si jo ljubil kakor ono, ti kličem iz dna pretožnega srca: Slava ti v večni spomin!«

»Slava mu!« mu je odgovorila na groblju zbrana množica prijateljev in spoštovalcev. »Slava mu!« kličemo tudi mi ter prosimo cenjene čitatelje, da bi v svojem srcu ohranili hvaležen spomin možu rojaku, kateremu, kakor tolikim drugim nadarjenim Slovencem, ni bilo usojeno, da bi bil ves svoj duševni kapital založil v korist ožjemu domu in rodu svojemu.

